

Samar Attar. *İbn Tufeyl'in Modern Batı Düşüncesi Üzerindeki Etkisi*. çev. Ayşenur Alper. İstanbul: Albaraka Yayınları, 2021.

Samar Attar. Review of the Vital Roots of European Enlightenment: *Ibn Tufayl's Influence on Modern Western Thought*. translated by Ayşenur Alper. İstanbul: Albaraka Publications, 2021.

Emrah KAYA

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri, İslam Felsefesi, Sakarya, Türkiye

Geliş Tarihi/Received: 10.02.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 09.05.2022

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:

Emrah KAYA

E-posta: emrahkaya@sakarya.edu.tr

Atıf: Kaya, Emrah. "Samar Attar. *İbn Tufeyl'in Modern Batı Düşüncesi Üzerindeki Etkisi*. çev. Ayşenur Alper. İstanbul: Albaraka Yayınları, 2021". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 57/1 (Haziran 2022), 74-76.

Cite this article: Kaya, Emrah. "Samar Attar. Review of the Vital Roots of European Enlightenment: *Ibn Tufayl's Influence on Modern Western Thought*. translated by Ayşenur Alper. İstanbul: Albaraka Publications, 2021". *Journal of İlahiyat Researches* 57/1 (June 2022), 74-76.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International License.

ÖZ

Bu kitap değerlendirmesi sekiz bölümden oluşan ve İbn Tufeyl'in Hayy b. Yakzan isimli hikâyesinin Batı düşüncesine hangi yönlerden etki ettiğini inceleyen bir kitabı konu edinmektedir. Kitapta Arap-İslam düşüncesinin Hristiyan Batı düşüncesini birçok yönden etkilediği vurgulanmaktadır. Yazar bu etkinin izlerini daha ziyade Batı'da ortaya konulan edebiyat eserleri üzerinden takip etmektedir. Bunun yanı sıra roman karakteri Hayy'in aile, ırk, millet, din gibi tüm kimliklerden sıyrılmış bir şekilde hakikati tabiat ve akıl vasıtasıyla aramasının da Batı'daki din düşüncesinin gelişimine etki ettiği vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Felsefesi, İbn Tufeyl, Hayy b. Yakzan, Batı Düşüncesi.

ABSTRACT

This book review concerns a study with eight chapters, which focuses on how the philosophical story of Ibn Tufayl, entitled Hayy b. Yaqqan, influenced the West. In the book, the author emphasizes that Arab-Islamic thought influenced Western Christian thought in many ways. The author follows the traces of this influence primarily through the literary works produced in the West. In addition, the novel character Hayy, who strips of all identities such as family, race, nation, and religion, seeks the truth through nature and mind. According to the author, this seeking influenced the development of religious thought in the West.

Keywords: Islamic Philosophy, Ibn Tufayl, Hayy b. Yaqqan, Western Thought.

Kültür ve medeniyetlerin çeşitli yollarla etkileşim kurarak geliştiği düşüncesi genel olarak kabul edilmektedir. İslam düşüncesinin Arap kültürü üzerine inşa edilmekle beraber Fars, Yunan, Türk, Hint, Afrika kültürlerinin önemli katkısıyla bir medeniyete dönüştüğü konusunda kimsenin bir itirazı bulunmamaktadır. Aynı şekilde Avrupa kültürü de Avrupa milletlerinin öz değerlerine dayanmakla beraber harici kültürlerden de etkilenmiştir. Özellikle bilim ve felsefe konusunda Avrupa milletlerinin Orta Çağ karanlığından çıkarak bir medeniyet inşa etmelerinde İslam medeniyetinden alınan mirasın etkisi büyüktür. Fakat bu mirasın Avrupalılarca genellikle dile getirilmediği, böyle bir hakikatin istisnaî durumlar hariç genelde inkâr edildiği görülmektedir. Bu hakkaniyetsiz tutumda Avrupalı düşünürlerin bilgi eksikliği etkili olabildiği gibi Beyaz İrk'in üstünlüğüne olan çarpık inançları ve sömürgeci politikalarına alan açma hevesleri de etkili olmuştur.

Şam'da doğan, İngiliz ve Arap Dili Edebiyatı alanlarında eğitim alan Kanada, ABD, Cezayir, Türkiye, Almanya ve Avusturya'da karşılaştırmalı edebiyat dersleri veren yazar, Samar Attar, bu eserinde İbn Tufeyl'in Batı'ya etkisini Hayy b. Yakzan hikâyesi üzerinden ele almaktadır. Özelde İbn Tufeyl üzerinden bu etkiye işaret edilmesi İslam düşüncesinin genel olarak Batı'ya etkisine dair bir örnek sunduğu için ayrıca kıymetlidir. Bu kitabın değerlendirmesini iki bölüm halinde yapacağım. İlk bölümde kitap hakkında bilgi verdikten sonra ikinci bölümde bazı hususlar üzerinde eleştirel bir değerlendirme sunacağım.

Teşekkür, Önsöz ve "İbn Tufeyl ve 1859'a Kadar Ondan Etkilenmiş Bazı Avrupalı Düşünürlerin Bir Kronolojisi" başlıklı bölümlerden sonra kitap sekiz bölüm olarak tertip edilmiştir. Bu bölümlerin başlıkları şu şekildedir: (1) "Giriş: Tarihin Tozlu Sayfalarında Gömülü Avrupalı Modern Düşünürlerin Unutulmuş Arap Üstadı", (2) "Tanrı'nın Yahut Mammon'un Hizmetinde? Hayy bin Yakzan ve Denizci Sinbad'ın Robinson Crusoe'daki Katkıları"; (3) "Aklını Kullanan İnsan: Hayy bin Yakzan ve Modern Avrupa Düşüncesine Etkisi", (4) "Ailenin, Tarihin, Dinin ve Lisanın Ötesinde 12. Yüzyılda Kaleme Alınmış Arapça Bir Felsefi Ro-

manda Kozmopolit Kimliğin İnşası”, (5) “Binlerce Kitabın Önünü Açan Kitap”, (6) “Olağanüstü Yolculuk”, (7) “Felsefi Bir Mektup, Alegorik Bir Yolculuk Yahut Otobiyografi? Modern Avrupa Edebiyatında Bir Model Olarak Hayy bin Yakzan” ve (8) “Alaşağı Edilmiş Bir Hümanist Tez?”. Kitabın sonunda ise kaynakça ve dizin bulunmaktadır.

Kitabın birinci bölümünde yazar bir giriş yapmakta ve bu kitaptaki esas gayesinin, Avrupa düşüncesinin birçok harici kaynaktan istifade ederek oluşmasına rağmen bu harici kaynakları inkâr ederek veya görmezden gelerek tam anlamıyla özgün, eşsiz ve orijinal bir yapıymış gibi gösterilmesine itiraz ederek ırkçı bir tutum olarak nitelediği bu Batılı yaklaşımı bir nebze olsun hafifletmek olduğunu belirtmektedir (39). Yazar bunu yaparken genel olarak mutedil bir yol takip etmeye çalışmaktadır. O, ne Avrupa düşüncesinin tamamıyla İslam mirası üzerinde yükseldiğini iddia etmekte ne de Batı'nın İslam kültür ve medeniyetini Yunan ve Avrupa düşüncesi arasında sadece bir köprü olarak değerlendirmesini kabul edilebilir bulmaktadır (40-45).

İkinci bölümde Avrupa'da büyük etki uyandırmış İngiliz yazar Daniel Defoe'nun *Robinson Crusoe* romanının yazımında “yabancı eserlerin” kullanılmış olduğunu göstermeye çalışılıyor. Attar'a göre Defoe, Robinson Crusoe karakterini oluştururken Arap edebiyatına ait olup o dönemde tercümeyle Avrupa'da bilinen Hayy b. Yakzan ve Denizci Sinbad karakterlerini model olarak alıp harmanladığını iddia etmektedir. Yazara göre Robinson Crusoe'un çift yönlü karakterinin bir yönü Hayy b. Yakzan'dan diğer yönü ise Denizci Sinbad'dan esinlenerek oluşturulmuştur. Mesela Crusoe ve Hayy b. Yakzan bazı ortak özelliklere sahiptir. İkisi de toplumdaki bağımsız bir şekilde yaşamak durumunda kalmakta ve herhangi bir din olmaksızın, tabiata bakarak ve onun üzerinde düşünerek varlığın hakikatine oradan da Tanrı'nın bilgisine ulaşabilmektedir. Hatta her ikisinin de Tanrı hakkında düşünmeye başladıkları yaşlar bile neredeyse aynıdır. Bunların yanı sıra hikâyelerde geçen keçi, gemi, bebeğin yanındaki nesnelere, buldukları ortamın şartları vb. unsurlar da büyük benzerlik göstermektedir (53-65). Crusoe ve Denizci Sinbad'ın benzerliklerine gelince, onların her ikisinin de manevi bir yolculuktan ziyade maddiyatçı ve mace-racı bir profile sahip olduğu görülmektedir. Yazara göre hem Denizci Sinbad'ın hem de Robinson Crusoe'un hikâyesi oldukça benzer bir üslupla yazılmıştır. Üslup benzerliğinin yanı sıra iki karakter de tüccar çocuğudur. İkisi de ekonomik olarak güçlenmek istemektedir ve bunun için gezgin hayatı yaşamak ve zaman zaman zor şartların üstesinden gelmek zorundadır. Her iki karakterde de alinyazısı anlayışı hâkimdir, her ikisi de günahkâr olmakla beraber hikâyenin sonunda ebedî saadeti elde ederler ve her ikisi de hikâyeleri boyunca hiçbir şekilde kadınlara yönelik bir meyle sahip olmadıkları halde sonunda evlenirler. Hayy ile benzer yaşlarda Tanrı'yı düşündüğü gibi Crusoe, Sinbad ile de benzer bir süre insanlardan, yakınlarından ayrı kalmıştır (65-69). Sonuç itibarıyla yazara göre Defoe, çift yönlü Robinson Crusoe karakterini oluştururken Hayy ve Sinbad'ı kullanmış fakat bunlara hiçbir şekilde değinmemiştir.

Üçüncü bölümde yazar; İbn Tufeyl, İbn Sînâ ve İbn Rüşd gibi İslam filozoflarını modern çağın müjdecileri olarak görmektedir. *Hayy b. Yakzan* isimli eserin de bu doğrultuda modern fikirleri içerdiğini savunmaktadır. Bu bölümdeki en temel iddia, “Kant'ın Sapere aude! (aklını kullanmaya cesaret et!) tabirinin Avrupa'ya İbn Tufeyl ve diğer Müslüman filozoflar tarafından öğretildiğidir. İnsanın belli gelişim safhalarını kat etmek suretiyle saf akılla Tanrı'ya ulaşması ve dolayısıyla aklın en soyut ve en yüce bilgi olan Tanrı'nın bilgisine dahi ulaşabileceğini vurgulaması Avrupa'da akla dayalı modern düşüncenin oluşumuna etki etmiştir. Yazar, İngiltere'de ilk defa geleneksel dinî inanç ve öğretileri sorgulayan Kuveykırılar'ın, *Hayy b. Yakzan* eserini benimsemelerini hatta standart kitaplarından biri olarak görmelerini bu düşüncesine bir delil olarak getirmektedir.

Kitabın dördüncü bölümü dinî ve toplumsal çoğulculuk savunusuna ayrılmıştır. Yazar burada kimliklerin farklı olmasına rağmen insanların barış ve huzur içinde beraberce yaşamalarının mümkün olduğunu ve bu tarz bir siyaset felsefesinin erken örneği olarak *Hayy b. Yakzan* eserinin ele alınması gerektiğini vurguluyor (109). Yazara göre romanın bize verdiği en açık mesajlardan birisi insanların farklılıkları, çoğulcu yapıyı ve hakikat arayışlarının farklı vasıtalarla yapılabileceğini kabullenmek zorunda olduklarıdır.

Beşinci bölümde yazar, İbn Tufeyl ve Hayy b. Yakzan karakteri ile Leonardo Da Vinci, Thomas Hobbs, Charles Darwin, Jean Jacques Rousseau'nun düşünceleri arasında karşılaştırmalar yapıyor ve bazı önemli benzerliklere ve farklara işaret ediyor.

Altıncı bölümde de benzer şekilde yazar, İbn Tufeyl'in Batı'ya etkisinin, XVII. yüzyılda kaleme alınan bazı romanlardaki belirgin benzerliğe rağmen görmezden gelinmesini eleştiriyor. Geoffrey Atkinson'ın “Hayy b. Yakzan tercüme ve analizleri 1700'den önce Fransa'da bilinse de yüzyıl sonuna kadar Fransız romanında herhangi bir etki bırakmamış gibi görünmektedir” (149) iddiasını ele alan yazar bunun haksız bir iddia olduğunu ispatlamaya girişiyor. Yazara göre, mesela, İbn Tufeyl'in kitabı Fransız yazar Voltaire'in (1694-1778) yaşamında merkezi bir konumdadır (157).

Yedinci bölüm, *Hayy b. Yakzan* isimli eserin hangi edebî türden sayılması gerektiği meselesine ayrılmıştır. Bu eseri felsefi roman türünün ilk örneği olarak görenler olduğu gibi mistik unsurlar içerdiği iddiasıyla felsefi roman olarak görülemeyeceğini iddia edenler de vardır. Yazar bu bölümde Batı'daki roman örneklerinden de hareket ederek *Hayy b. Yakzan* hikâyesini edebiyat açısından ele alıyor.

Sekizinci ve son bölümde ise Arap-İslam düşüncesinin ve Arapçanın IX. yüzyıldan XV. yüzyıla kadar Batı'ya ciddi etkisinin olduğu ve bu etkinin Batı'daki kültürel ve bilimsel gelişmelere katkı sağladığı vurgulanıyor. Ancak bazı Batılıların bu etkileşimi sadece Arapça kelime geçişleriyle sınırlayıp kelimelerin ötesinde düşüncenin, bilimin, kültürün etkisinin olmadığını iddia etmesi ise bir tür ırkçılık gibi değerlendiriliyor. Yazar, Batılıların üstenci bakışa sahip olduğunu ileri sürerek, kendilerinin dışında bir medeniyetin olmadığına, varsa da geri kalmış bir medeniyet olarak tanımlanması gerektiğine olan inançlarını eleştiriyor.

Kitap hakkında sunulan bu tanıtıcı bilgilerden sonra ayrıca değerlendirilmesi gereken birkaç husus bulunmaktadır. İlk olarak yazarın Batılıların üstenci, kibirli ve başkasına hoşgörüsüz tavrını net bir şekilde ifade ettiğini söylemek gerekir. Yazar, Batılıların kibirli tavırlarının sonucu olarak bütün kültürel etkileşimi inkâr etmeye yöneldiklerini ve tamamen özgün ve eşsiz bir bilim ve kültür inşa ettikleri vehminden kurtulamadıklarını, ancak kurtulanların istisna olduğunu belirtir. Hatta yaşlı bir Alman profesörün Almanlara ait kabul edilen badem ezmesinin –ki yazara göre çok önemsiz bir mesele – aslında Şam'a ait olduğu iddiası karşısında bile öfkeli olduğunu anlatması da hoşgörüsüzlüğün basit bir örneği olarak görülebilir (28).

Kitap boyunca dikkat çekici önemli bir husus ise yazarın Hayy'ın hikâyesini bir toplumsal-dinî hoşgörü mesajı olarak sunmaktaki ısrarcı tavrıdır (43, 63, 91, 107, 109, 116). Hayy'ın bir adada aileden, ırktan, kültürden, dinden vb. kimliklerden soyutlanmış olarak resmedilmesi insana insan olduğu için değer verme mesajını vermekten ziyade sosyo-kültürel şartlanmışlık olmadığında aklın bir yaratıcıyı bulması ve ona yönelmesi konusunda yetkin olduğunu göstermeye yöneliktir. Ancak yazar hikâyede bahsedilmemesine rağmen bu hikâyeden bir dinlerarası hoşgörü mesajı çıkarmakta rahatsız edici bir gayrete sahiptir. Farklı inançlara elbette saygılı olmalıyız fakat bu hikâyenin odağındaki mesaj bu değildir. Diğer taraftan, hikâyenin mesajının bu yönde olduğunu ve yazarın da haklı bir şekilde bunu savunduğu kabul edelim. Bu durumda, İbn Tufeyl'in *Hayy b. Yakzan* hikâyesiyle Batı'nın kültür, edebiyat, felsefe ve din alanlarına derin bir iz bıraktığı şeklindeki iddia ile yazarın, Batı'yı diğer din ve kültürlerle karşı hoşgörüsüz ve kibirli olarak nitelemesini beraberce nasıl anlayacağız? Diğer bir deyişle, ana mesajı hoşgörü olan Hayy'ın hikâyesi Batı'yı kültür, edebiyat, felsefe ve din gibi birçok alanda derinden etkilerken neden Batı'da bu alanlarda üretilen eserlerde hala hoşgörüsüzlük hâkim olmuştur? Yazarın bu etkiyle oluşan hoşgörünün izlerine dair hiç örnek vermemesi dikkat çekicidir. Yazar, Suriye'de doğmuş olmasına rağmen ömrünün büyük bir kısmını ırkçılığın baskın olduğu Batı'da ve gayr-i Müslimlerin arasında geçirmiştir. Belki de yazar, bu zaman zarfında karşılaştığı hoşgörüsüzlüğe karşı bir teselli olarak bu hikâyeyi öyle görmek istemiştir. Hâlbuki aklın hakikati bulmaktaki yetkinliğine işaret eden bu hikâye, Orta Çağ karanlığında, kilisenin baskısı altındaki Batılılara akılcı bir destek olarak etki etmiştir. Bunu hem hikâyeden hem de Batı'daki gelişmelerden teyit etmek daha olağandır.

İbn Tufeyl'in *Hayy b. Yakzan* eserinin son derece güzel ve düşündürücü bir eser olduğu açıktır. Batı'daki birçok düşünürü ve edebiyatçıyı etkilemiş olması da kuvvetle muhtemeldir. Ancak İbn Tufeyl'in aklî bilgi ile sezgisel bilgi arasındaki gelgitli tavrı da tartışmaya açıktır. Gazzâlî'ye saygıyla bağlı olan ve onun perspektifiyle filozofları eleştiren İbn Tufeyl'in *Hayy b. Yakzan*'da göstermeye çalıştığı epistemik gelişim de akılcı bir yöntemle başlar ve sonra hakikat, sezgisel bilgi ve müşahedeye varır. Hâlbuki otuz beş yaşına kadar Hayy, akılcı bir yol izleyerek âlemin yaratılmış olduğunu, bir yaratıcıya muhtaç olduğunu, yaratıcının tek ve eksiklerden münezzehe olduğunu ve ona yönelmesi gerektiğini aklıyla buluyor. Diğer bir ifadeyle, dinin özünü aklıyla buluyor. Hikâyenin beşinci bölümünde Hayy, ulaştığı bu bilgiler nedeniyle "kalbine yerleşen bir hal" ile Tanrı'dan başka bir şeyi düşünemez hale geliyor ve ondan sonra süreç, mistik bir hal alıyor. Bundan sonraki aşamalar ise Hayy'ın gelişiminde etkili olan akılcı düşünce yöntemini geride bırakıyor.

Mükâşefe ilmine dair önemli eserleri kendisine ulaşmamış olmasına rağmen Gazzâlî'nin mutluluğun en yüksek seviyelerine ve kutsal mertebelere ulaştığından hiçbir şekilde şüphesi olmayan İbn Tufeyl, Gazzâlî'nin adımlarını takip ederek akılcı, sadece maddî âlemi idrak etmekle sınırlı bir alet olarak niteliyor. Hakikatin bilgisinin ise akıl ötesi bir konumdan Tanrısal lütuf olarak geldiğini düşünüyor. Özetle İbn Tufeyl, hikâyede akıl-sezgi arasında çok net bir çizgi çizmekten kaçınarak uzlaştırmacı bir pozisyona sahip olmayı tercih ediyor. Hâlbuki uzlaştırmacı bir felsefeye sahip olanların çoğunun tutarsızlıktan kurtulamadığını da görmekteyiz.

Sonuç olarak, *Hayy b. Yakzan* gibi önemli bir eserin Batı'daki yankılarını araştırmaya adanmış bu çalışmanın kıymetli olduğunu düşünüyorum. Bu eserde, özellikle de Hayy'ın hayatına dair çok fazla tekrarlar bulunsa da genel olarak akıcı ve sade bir dil kullanılmıştır. Bir düşünür olarak İbn Tufeyl'i de bir kurgusal karakter olan Hayy'ı da fazla abartmadan okumamız gerektiğini bir yere not ettikten sonra kendi düşünce mirasımızın kıymetini ve Batı'nın birçok konuda İslam düşünce mirasından faydalandığı halde bunu kasten dile getirmediği gerçeğini görmemiz adına okunması bir çalışmadır.

Hakem Değerlendirmesi: Editörler Kurulu değerlendirdi.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Editorial Board evaluated.

Declaration of Interests: The author have no conflicts of interest to declare.

Funding: The author declared that this study has received no financial support.